

Petar Puhmajer

Hrvatski restauratorski zavod / Croatian Conservation Institute
Ilica 44, Zagreb
ppuhmajer@h-r-z.hr

Prethodno priopćenje / Preliminary communication
UDK / UDC: 726:27-523(497.5 Sveti Ivan Zelina)“18”
30. 7. 2015.

Zelinska župna crkva sv. Ivana Krstitelja: povijest i izgradnja u kontekstu pluralizma stilova prve polovine 19. stoljeća

Ključne riječi: arhitektura, 18. stoljeće, 19. stoljeće, klasicizam, neogotika, Spitzbogenstil, građevni razvoj, Sveti Ivan Zelina, župna crkva sv. Ivana Krstitelja

Keywords: architecture, 18th century, 19th century, neo-classicism, gothic revival, pointed arch style, construction history, Sveti Ivan Zelina, parish church of St. John the Baptist

U članku se obrađuje povijest izgradnje župne crkve sv. Ivana Krstitelja u Svetom Ivanu Zelini. Prvotna crkva podignuta je u srednjem vijeku, a od nje je danas preostao jedino zvonik. U novovjekovnom je razdoblju crkva bila često obnavljana, a osobito u 18. stoljeću kada je poprimila barokni izgled. Između 1828. i 1839. godine crkva je porušena i sagrađena je nova, s tim da je zadržan srednjovjekovni zvonik. Zvonik je tom prigodom povišen te je dobio bočne prigradnje, a samim time je formirano i novo, šire, glavno pročelje crkve. Pročelja crkve tada su oblikovana u mješovitim stilskim oblicima, pri čemu na sakristiji uočavamo elemente klasicizma, a na zvoniku i njegovim prigradnjama plitke, slijepe arkade sa šiljastim lukovima, što predstavlja ranu pojavu neogotike u hrvatskoj arhitekturi. Prostorno oblikovanje crkve razmatra se u kontekstu sličnih primjera crkava u sjeverozapadnoj Hrvatskoj te općenito stilskih tendencija u prvooj polovini 19. stoljeća.

Povijest župne crkve sv. Ivana Krstitelja u Svetom Ivanu Zelini dosad je gotovo u potpunosti bila neistražena. Današnji izgled crkve (sl. 1), lišen arhitektonskog ukrasa, rezultat je silnih obnova u 20. stoljeću te se jedino detaljnim povijesnim i konzervatorskim istraživanjima moglo utvrditi vrijeme izgradnje te njezino izvorno oblikovanje.¹ Bio je to također povod za istraživanje građevnog razvoja crkve čiji najraniji slojevi potječu iz srednjeg vijeka. Crkva je smještena u središtu naselja, na brežuljku, položena u smjeru istok – zapad. Korpus crkve čine zvonik, uz kojega su s bočnih strana dvije prigradnje, zatim, u nastavku, lađa, svetište i sakristija.

Župa i župna crkva u ranijoj prošlosti

Naziv *Zelina* prvi se put javlja već u 12. stoljeću, i to u ispravi kralja Bele III. kojom se zagrebačkim kanonicima potvrđuju posjedi Zelina i Novi.² Naselje Sveti Ivan Zelina

razvija se kao trgovište već od 1328. godine kada ban Mikac daje povlasticu novim naseljenicima u Zelini da ondje drže sajam.³ U idućim stoljećima Zelina često mijenja feudalne gospodare, a gotovo cijelo 15. stoljeće u vlasništvu je obitelji Bykchele, dok se u 16. stoljeću javlja više vlasnika, od kojih većinu imanja drži obitelj Kerečenji.⁴

Crkva sv. Ivana Krstitelja spominje se vrlo rano, već 1200. godine, i to unutar posjeda Zelina koji pripada zagrebačkom biskupu. Lelja Dobronić razjašnjava da je još u srednjem vijeku crkva sv. Ivana Krstitelja u Zelini bila župnom crkvom, ali se selo, a ponekad i cijeli kraj, u dokumentima navodi pod imenom Moravče,⁵ što je neke istraživače navelo na pomisao da je riječ o nekoj drugoj crkvi. Štoviše, 1340. godine spominje se da »Ivan župnik crkve sv. Ivana Krstitelja u Moravču« zastupa pred hrvatskim banom interese stanovnika koji žive »u trgovištu Zelina u Moravču.«⁶ Naziv Moravče koristit će se za Svetog Ivana Zelinu sve do kraja 17. stoljeća, nakon čega će prevladati naziv »Sveti Ivan« ili pak samo »Zelina«.

O izgledu župne crkve iz toga vremena, kao i o njezinoj prvotnoj izgradnji, ne zna se gotovo ništa. Zvonik bi bio

1. Sveti Ivan Zelina, župna crkva sv. Ivana Krstitelja, zapadno pročelje, 2014. (foto: Martina Strugar) / *Sveti Ivan Zelina, Parish church of St. John the Baptist, west façade, 2014 (photo: Martina Strugar)*

najranija struktura današnje crkve,⁷ a riječ je o masivnom, niskom i zdepastom zvoniku s malim otvorima, što je karakteristično za srednjovjekovno razdoblje. Takav zvonik nalazimo na više crkava u tom vremenu,⁸ a u neposrednoj blizini Zeline ističe se župna crkva Svih Svetih u Bedenici koja bi mogla potjecati iz 14. stoljeća.⁹

Zelinski je zvonik prvotno, čini se, bio niži nego danas jer su posljednje dvije etaže, kako naša istraživanja pokazuju, dodane naknadno. Na donjim su etažama, naime, mali uski otvori načinjeni u priklesanom kamenu,¹⁰ dok su zidovi pete etaže bili raščlanjeni velikim lučnim otvorima na svakoj strani (danas zazidani) koji tako čine svojevrsnu »ložu za zvona«, a time ujedno i posljednju etažu prvotnog zvonika (sl. 2). Snažno rastvaranje posljednje etaže zvonika nije osobito uobičajeno u srednjoeuropskoj arhitekturi srednjeg vijeka, a primjeri pokazuju kako se ondje veći-

nom nalazio jedan veći otvor na svakoj od četiri strane, ponekad oblikovan kao prozor. Na tom otvoru katkad nije bila predviđena stolarija, pa je etaža bila posve otvorena, odnosno imala je ulogu lože. Koliko mi je poznato, u arhitekturi kontinentalne Hrvatske nije sačuvan nijedan takav primjer, ali ga nalazimo na nekim seoskim crkvama u danas susjednim zemljama (primjerice, St. Georgen ob Judenburg u Štajerskoj, sv. Nikola u selu Matri u Istočnom Tirolu, itd). Daljnja istraživanja komparativnog materijala mogla bi ponuditi i više odgovora vezanih uz dataciju takve raščlambe.

Tijekom 17. stoljeća, zelinska je crkva vjerojatno zadržala svoj prijašnji izgled, sa zvonikom položenim ispred pročelja, te relativno malom lađom i svetištem, svakako užima od današnjih. Posve je sigurno, doduše, da su tijekom stotinjak godina rađene neke obnove.

2. Zazidani lučni otvori u petoj etaži zvonika (foto: Petar Puhmajer) / Walled-up openings in the belltower's fifth storey (photo: Petar Puhmajer)

Obnove i izgled crkve u 18. stoljeću

Izgled crkve u 18. stoljeću dobro dokumentiraju kanonske vizitacije. Početkom 18. stoljeća navodi se da je crkva smještena na brežuljku, cijela iz temelja zidana. Ima zvonik, svođeno svetište i sakristiju te lađu natkrivenu tabulatom. Lađa je imala četiri prozora okrenuta prema jugu, od kojih je jedan bio na koru, vjerojatno manji, te dva ulaza, jedan s juga, a drugi glavni, sa zapada. Svetište se u više navrata navodi kao dosta široko i svođeno, a bilo je osvjetljeno dvama prozorima na južnoj strani. Uz njegovu sjevernu stranu bila je smještena sakristija. Kor u lađi bio je drven i oslikan.¹¹

Veća obnova uslijedila je oko 1719. godine jer se tih godina spominju promjene u odnosu na raniju vizitaciju iz 1712., a i sam župnik naknadno (1733.) zapisuje da je crkvu obnovio.¹² Izgrađen je novi krov na polovici crkve te novi kor.¹³ Podignuta je, uz južno pročelje lađe, kapela sv. Josipa koja se tada spominje prvi put, uz činjenicu da je osvjetljena četirima prozorima kojima je ujedno posredno osvjetljena i lađa.¹⁴ To je promjena u odnosu na prijašnje vizitacije kad se navodi da lađa ima četiri velika prozora na južnoj strani.¹⁵ Između 1735. i 1738. sagrađen je oko crkve zidani trijem, cinktor, s kamenim stupovima kružnog presjeka.¹⁶

Veća obnova crkve dogodila se i početkom četrdesetih godina 18. stoljeća kada je popravljen zvonik, prethodno oštećen u udaru groma, te su obnovljena pročelja koja su »ukrašena novim bojama, kako po cijelom tijelu, tako i u različitim kutovima«, a popravljeni su krov i kor u crkvi.¹⁷

Godine 1761. spominje se novi zidani kor i tri kripte,¹⁸ a ista vizitacija navodi da je sadašnji župnik dao »nešto povisiti zvonik.¹⁹

Tri obnove zabilježene u vizitacijama 18. stoljeća mogle bi odgovarati i nalazu triju slojeva žbuke na sjevernom i istočnom pročelju zvonika, koji su danas zaklonjeni bočnim prigradnjama te krovijem lađe. Na sjevernom se pročelju zvonika, otprilike u razini drugog podesta unutar prigradnje, vidi kameni vijenac ispod i iznad kojega su tri sloja žbuke. U najranijem nalazimo široke horizontalne trake stilizirane rustike, izvedene u svijetloj nebojnoj grebenastoj žbuci, s fugama u zaglađenoj žbuci, a istodobno, iznad vijenca, uz lijevi ugaon, niz naslikanih ugaonih kvadara.²⁰ U drugom sloju došlo je do prežbukavanja cijelog pročelja sivo pigmentiranom grebenastom žbukom koja se nanosi na vodoravne trake, pri čemu ostaju fuge iz prethodne faze, kao i glatki ugaoni kvadri, s tim da grebenasta žbuka prekriva polovicu svakoga udvojenog kvadra, što stvara novu kompoziciju naizmjenično većih i manjih kvadara. U trećoj fazi pročelje se prežbukava vrlo debelim slojem (4–5 cm) grebenaste žbuke te se ispod vijenca formiraju nove šire vodoravne trake, naizmjenično istaknute i uleknute, a na uglu se javljaju istaknuti, naizmjenično širi i užji, ugaoni kvadri, također formirani u istoj žbuci. Iznad kamenog vijenca, grebenasta žbuka u posljednjem sloju sačuvana je tek fragmentarno, ali se vidi da je prekrivala sve površine i ranije slojeve, uključujući i dotadašnje slikane ugaone kvadre.²¹ Sva tri sloja žbuke nalazimo i na istočnom pročelju zvonika (danas zaklonjenom krovijem iznad lađe), s tim da se u najmlađem

3. Tragovi žbukane bifore i pilastra na istočnom pročelju zvonika, danas zaklonjenom krovijem iznad lađe (foto: M. Strugar) / *Traces of the plastered blind two-bay window and a pilaster on the belltower's east façade, now enclosed by the roof of the church's nave (photo: M. Strugar)*

sloju pojavljuju i glatki pilastrici koji rube ugao zvonika, te slijepa bifora s lambrekenom (sl. 3).²²

Spomenimo još i da se tijekom 18. stoljeća unutrašnjost crkve višekratno oprema novim inventarom.²³ Vizitacija iz 1761. bilježi pet oltara, glavni sv. Ivana Krstitelja, u lađi oltare Uzašašća Kristova, sv. Barbare i sv. Kristofora te oltar u kapeli sv. Josipa.²⁴ Svi oltari zamijenjeni su novima u 19. stoljeću, kao i propovjedaonica,²⁵ a do danas se sačuvala jedino krstionica, majstorski barokni rad 18. stoljeća.²⁶

Izgradnja nove crkve između 1828. i 1839. godine

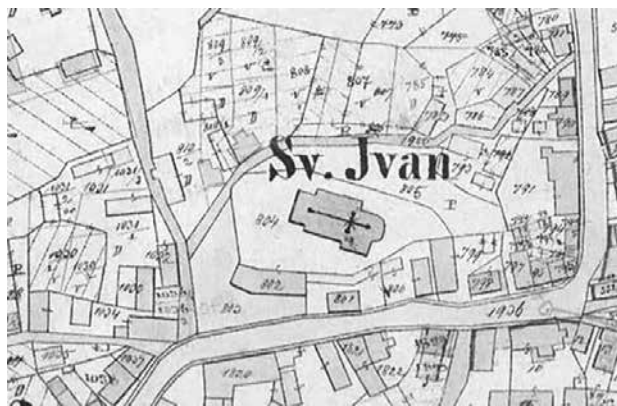
Krajem 18. stoljeća, naselje Sveti Ivan Zelina prikazano je na jozefinskom katastru (1783.–1784.) gdje je topografskim znakom označena i župna crkva. Naselje se navodi zajedno s trima drugim selima koja su raštrkana i neznatno udaljena jedno od drugog. U zapisu se kaže da se u Svetom Ivanu »nalazi čvrsto građena crkva s isto takvim postojećim opasnjem, kapelom i župnom kućom. Te su tri zgrade sasvim blizu, na okupu.« Nadalje se navodi da je crkva »okružena zidom, unutar kojeg bi se za obranu mogla smjestiti satnija te odande zapriječiti putovi.«²⁷ Do kraja 18. stoljeća zelinski

je sklop, dakle, poprimio karakterističan izgled barokne seoske crkve okružene cinktorom.

Na samom početku 19. stoljeća zabilježeno je da je zelinsku crkvu i pet oltara 1803. posvetio zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac.²⁸ Zasad nije moguće reći je li razlog posvete bila neka obnova, ali je posveta zabilježena u više izvora. Svakako se može zaključiti da je crkva tada bila u potpunosti uređena, odnosno opremljena inventarom.

Najvažniji događaj u povijesti zelinske crkve zbilo se pak u doba župnika Antuna Delimanića koji je došao u Zelinu 1816. te ondje službovao sve do 1840. godine.²⁹ Godine 1828. izbio je veliki požar u kojem je, prema vizitaciji, »izgorio krov crkve kao i kuća koja se uz crkvu nalazi, oltari su bili uništeni, a zvona rastopljena«, te je nakon toga »sve to nanovo podignuto.«³⁰ Usljedila je naime obnova većih razmjera, mogli bismo reći, ponovna gradnja crkve.

Vizitator koji je 1841. posjetio crkvu, u nekoliko se navrata posredno osvrće na obnovu. Izričito navodi tek da je sakristija proširena prilikom obnove crkve 1839. godine.³¹ Nadalje, spominje poteškoće prilikom pokrivanja krova crjepovima, preteškim za temeljne zidove koji su, čini se, popucali iako su »nedavno učvršćeni nadogradnjom zidova«, kako ispod tako i iznad zemlje, te se upozorava na raniji slučaj kad je crkva prvi put pokrivena crijepom koji je iz istog razloga morao biti uklonjen.³² O povećanju crkve posredno

4. Katastar Svetog Ivana Zeline iz 1861. s prikazom župne crkve, na kojem se već vide bočne prigradnje uz zvonik (Hrvatski državni arhiv, Zagreb) / *Sveti Ivan Zelina Cadaster Map from 1861, showing the parish church with side annexes (Croatian State Archives in Zagreb)*

govori i podatak da je tabernakul glavnog oltara obnovljen 1839. godine³³ te da je iste godine nabavljena nova propovjedaonica i orgulje koje »odgovaraju veličini crkve«,³⁴ što znači da je inventar prilagođen novim dimenzijama crkve.

Još jedan veliki požar izbio je u Svetom Ivanu Zelini 1842. godine, nanijevši štetu samoj župnoj crkvi.³⁵ Nije posve sigurno u kojoj je mjeri obnova bila dovršena do 1839. godine, ali 1844. nalazimo da je Zagrebačka biskupija u svrhu obnove zelinske crkve dodijelila iznos od 1394 forinte i 9 novčića,³⁶ zasigurno za sanaciju nastale štete. Ostaje međutim otvoreno pitanje je li u obnovi koja je uslijedila došlo do nekih oblikovnih promjena u odnosu na zahvat dovršen 1839. godine.

Pokušajmo sada analizirati građevne slojeve. Zaključujemo da je obnova obuhvatila gradnju nove lađe, svetišta i sakristije. Porušena je kapela sv. Josipa uz južno pročelje, koja se nakon toga više ne spominje. Izvedene su pritom i bočne prigradnje uz zvonik koje se već vide na katastarskom nacrtu iz 1861. godine (sl. 4),³⁷ a tada je i zvonik morao biti povišen za još dvije etaže. Izgled crkve najranije je zabilježen na fotografiji s kraja 19. ili početka 20. stoljeća koja je ujedno i važan dokument za njegovu rekonstrukciju (sl. 5).

Sondiranje na zapadnom pročelju pokazalo je da su bočne prigradnje doista nastale naknadno u odnosu na zvonik jer se pokazala reška između kamene građe zvonika i pretežno opečne građe obiju prigradnji. Štoviše, i u potkrovlju iznad lađe vidljivo je da se prigradnje svojom opečnom građom prislanjaju uz kamenu građu zvonika. I dok je odnos zvonika i prigradnji posve jasan, spoj prigradnji i same lađe otvara dvojbu istodobnog nastanka, zbog razlika u visini i oblikovanju krovišta. Naime, krovišta prigradnji niža su od krovišta lađe te imaju drukčiju kosinu. Pri tome se nad zapadnim zidom lađe uzdiže zidani zabat koji sijeku niža

5. Župna crkva na fotografiji s kraja 19. ili početka 20. stoljeća (Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb) / *Parish church on the photograph from the end of the 19th or the beginning of the 20th century (Ministry of Culture, Directorate for the Protection of Cultural Heritage, Zagreb)*

krovišta obiju prigradnji. Oblikovanje krovišta je međutim uvjetovano činjenicom da je volumen prigradnji uži od lađe. Kada bi bio širi, odnosno u osi perimetralnih zidova lađe, prigradnje bi na zapadnom pročelju stvarale vizualno preširoku plohu s niskim zdepastim zvonikom.³⁸

Važno je naglasiti da je lađa od dviju prigradnji razdvojena zidom, a taj zid formira spomenuti zabat u zoni krova. U unutrašnjosti je taj zid, kao i njegov zabat ostao neožbukani, a i vezivna mu je žbuka u velikoj mjeri otpala, na osnovi čega se može reći da nije riječ o nekadašnjem pročelnom zidu crkve nego o zidu podignutom prilikom izvedbe bočnih prigradnji kako bi se odvojio prostor lađe i servisni prostor u prigradnjama. Zabat je, dakako, nastao zbog projektiranih

različitih kosina krovišta lađe i prigradnje.³⁹ Spomenimo i činjenicu da je sjeverna prigradnja uža od južne, pa ima drukčiju kosinu zabata na zapadnom pročelju, no takvo je rješenje moralo biti posljedica prilagođavanja prilikom izvedbe, možda specifičnim geotehničkim uvjetima.

Dodavanje bočnih prigradnji značilo je i oblikovanje novoga glavnog (zapadnog) pročelja crkve⁴⁰ koje je sada dobilo izrazitu širinu pa je bilo nužno povisiti i zvonik. Zvonik je dotad morao imati pet etaža, na što upućuje činjenica da se na petoj etaži nalaze zazidani otvori lože za zvona, te slijepa bifora oblikovana u 18. stoljeću. Zvonik je stoga tom prilikom morao biti podignut za još dvije etaže, odnosno na današnju visinu. Posljednje dvije etaže zvonika ujedno su bile obuhvaćene i zajedničkom stilskom kompozicijom pilastara i traka.

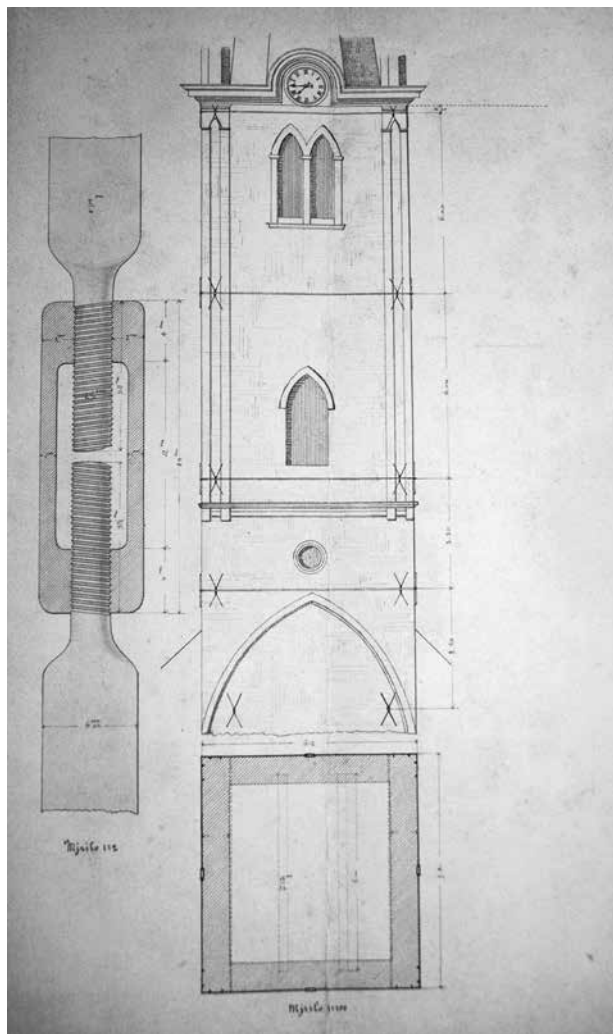
Pitanje slijeda izgradnje sakristije i lađe crkve nije u potpunosti jasno. Sakristija je, kao i svetište, niža od lađe, te sa svetištem ima zajedničku krovnu kosinu. U sondama se čini kao da se građa južnog zida lađe prislanja uz zapadni zid sakristije, što bi značilo da je lađa podignuta poslije sakristije. Nasuprot tomu, arhivski izvori navode da je sakristija proširena u vrijeme velike obnove crkve 1839. godine, što bi značilo da je sakristija već prije postojala. Danas, međutim, u zidanim strukturama lađe, svetišta i sakristije ne nalazimo ranije građevne slojeve. Dodatnu pomutnju unosi činjenica da je krovni dio sakristije zakrilo dio pročelja lađe oblikovan žbukanim pilastrima oko zaobljenog ugla, kakvi se nalaze i na drugim pročeljima crkve. To potvrđuje da sakristija u svom današnjem obliku nastaje naknadno u odnosu na lađu. Ključna riječ je, čini mi se, u arhivskom podatku da je sakristija »proširena«. Ona je vjerojatno proširena za cijelu svoju zapadnu os, ali u nekom vremenu neposredno nakon podizanja lađe. Ako je veliki požar oštetio crkvu 1828. godine, a proširenje sakristije se spominje 1839., po svemu sudeći je u čitavom tom desetljeću trajala obnova. Sakristija je prvotno mogla biti zamišljena kao manja, ali ju se, nekoliko godina nakon izgradnje lađe i svetišta, odlučilo proširiti.⁴¹ Izgradnja nove lađe, svetišta i bočnih prigradnji značila je zapravo izgradnju gotovo cijele nove crkve, a taj pothvat sasvim sigurno nije izveden u jednoj godini, kao što na to upućuje vizitacija.

Ostaje međutim nerazriješeno pitanje primjene različitoga stilskog rješenja unutar navedenih godina, klasicističkih oblika na lađi, svetištu i sakristiji, te neogotičkog oblikovanja zvonika i njegovih prigradnja, osobito s obzirom na podatak o novoj obnovi 1844. godine. Crkva je, primjerice, u cijelosti mogla biti sagrađena do 1839. pri čemu je oblikovana u duhu klasicizma, a tek je 1844. moglo doći do nadogradnje tornja, bočnih prigradnji i slijepih lukova u duhu neogotike. Međutim, slijepi neogotički lukovi koji obujmljuju uglove, kako bočnih prigradnji tako i lađe i svetišta, nalazimo i na uglu kojeg zaklanja prošireni dio sakristije, pa se iz toga može zaključiti da je to neogotičko rješenje nastalo prije 1839.

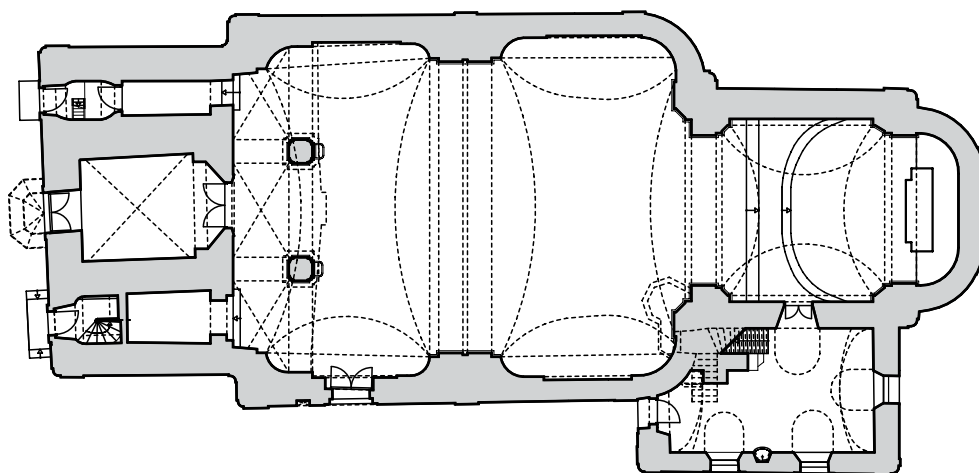
godine. U svakom slučaju vremenski razmak od nekoliko godina ne mijenja značajno dataciju oblikovanja, kao ni ideju mješovitog stila u kojem crkva nastaje, a o kojem će detaljnije biti riječi niže u tekstu.

Obnove u 19. i 20. stoljeću

Nova obnova crkve uslijedit će 1881. i 1882. kada je izvedeno novo krovnište i statička stabilizacija zvonika kojem su ugrađene zatege (sl. 6).⁴² Naime, u četrdesetak godina od izgradnje došlo je do statičkog poremećaja u konstrukciji, vrlo vjerojatno uzrokovanog nadogradnjom zvonika i prislanjanjem bočnih prigradnji. To je, dakako, bila prilika da se čitava crkva obnovi izvana, što je i učinjeno, nakon čega je uslijedilo opremanje unutrašnjosti novim oltarima.⁴³

6. Nacrt zvonika župne crkve s označenim položajem ugrađenih zatega, autor: kraljevski inženir Marcel Kušević, 1882. (Hrvatski državni arhiv, fond Podžupanija zagrebačka) / Detail of the belltower with marked positions of the iron tie beams, drawing by engineer Marcel Kušević, 1882 (Croatian State Archives in Zagreb)

7. Tlocrt crkve (izradio: Studio G2, Gordana Kuzmić Kalogjera, 2014.) / Church plan (drawing: Studio G2, Gordana Kuzmić Kalogjera, 2014)

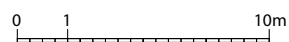
Crkva će biti obnovljena u barem dva navrata tijekom 20. stoljeća, najprije između dva svjetska rata kada je, nažalost, uništeno izvorno pročelje s pilastrima i slijepim lukovima, kao i kapa zvonika, koje poznajemo sa starih fotografija,⁴⁴ zatim 1950-ih i 1960-ih godina, te još jednom početkom ovog stoljeća.⁴⁵

Stilsko oblikovanje crkve – podrijetlo i kontekst

Prostorno oblikovanje crkve (sl. 7–8, 11–12), nakon njezine izgradnje u prvoj polovini 19. stoljeća, odražavalo je utjecaj triju stilskih razdoblja – baroka, klasicizma i ranog historizizma, iako je ona nastala zapravo u jednom mahu, tijekom

8. Uzdužni presjek kroz crkvu (izradio: Studio G2, G. Kuzmić Kalogjera, 2014.) / Longitudinal cross-section of the church (drawing: Studio G2, G. Kuzmić Kalogjera, 2014)

9. Sveti Ivan Zelina, unutrašnjost crkve, pogled prema svetištu (foto: M. Strugar, 2014.) / *Sveti Ivan Zelina, interior of the church, view towards the chancel (photo: M. Strugar, 2014)*

10. Krapinske Toplice, crkva Presvetog Trojstva, unutrašnjost sa svodnim slavlukom prema svetištu (foto: Jovan Kliska, preuzeto iz: *Umjetnička topografija Hrvatske. Krapinsko zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, (ur.) Ivanka Reberski, Zagreb, 2008., 371) / *Krapinske Toplice, Church of the Holy Trinity, interior (photo: Jovan Kliska, from Umjetnička topografija Hrvatske. Krapinsko zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, (ed.) Ivanka Reberski, Zagreb, 2008, 371)

nešto više od jednog desetljeća. Razlog tomu bile su ne samo česte elementarne nepogode koje su zahtijevale angažirani zahvat u višegodišnjem razdoblju, nego svakako i ideja stilskog pluralizma koja će doći do izražaja u projektima

arhitekture druge trećine 19. stoljeća. Tada je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj još u mnogome jaka kasnobarokna tradicija, ali s pojačanom uporabom klasicističkog repertoara, te, što je osobito značajno za zelinsku crkvu, rana pojava histori-

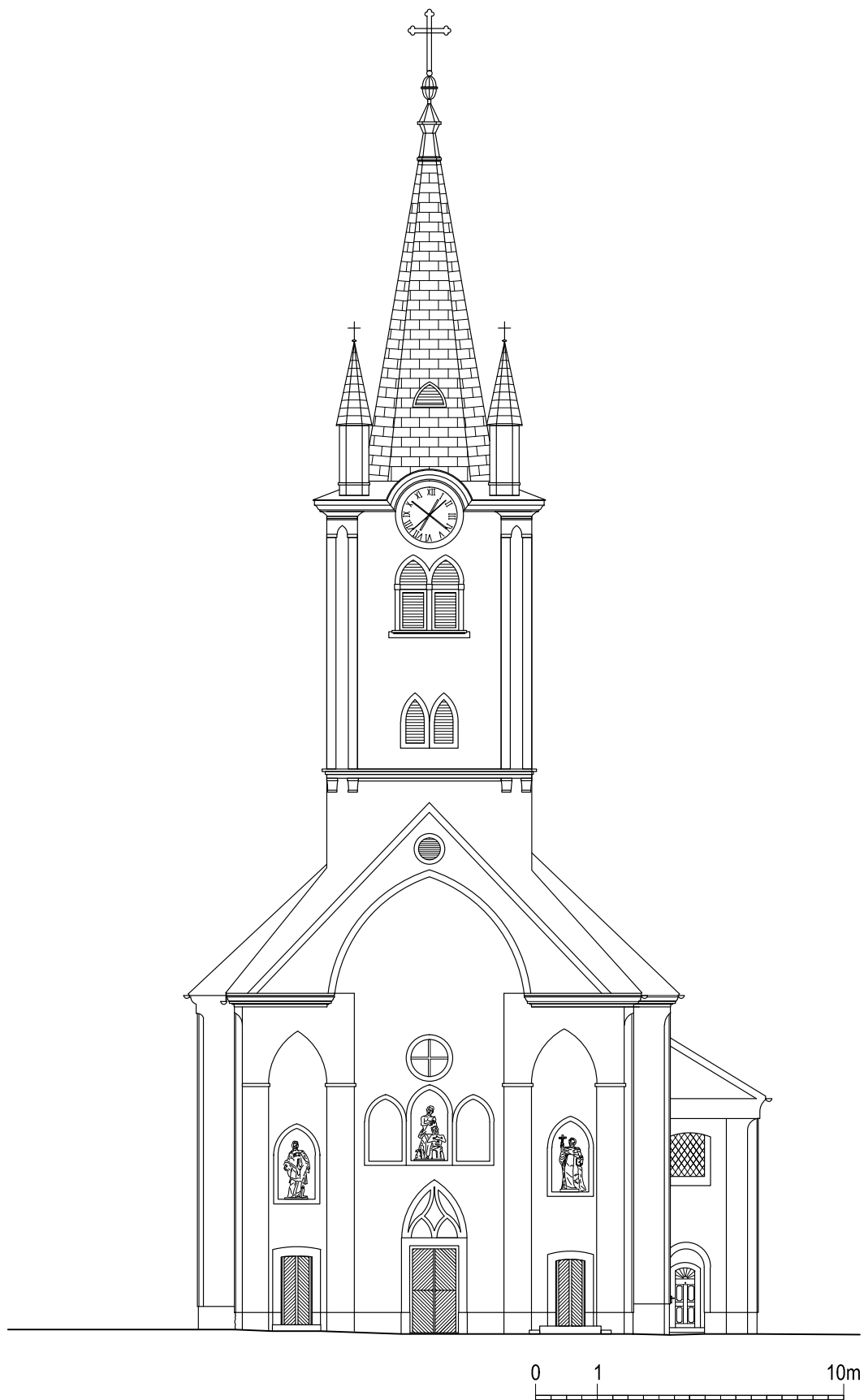
11. Sveti Ivan Zelina, južno pročelje crkve, prijedlog rekonstrukcije (izradili: P. Puhmajer, M. Čalušić, 2014.) / *Sveti Ivan Zelina, south façade, reconstruction proposal (drawing by: P. Puhmajer, M. Čalušić, 2014)*

cizma, odnosno neogotike. Razmotrimo sada pitanje triju stilova na zelinskoj crkvi u okviru njezine raščlambe.

Oblikovanje zidne mase unutrašnjosti (sl. 8–9) koja je raščlanjena velikim pilonima, ujedno nosačima pojasnica češkog svoda, a koji dijele zidove na traveje s vrlo plitkim bočnim kapelama, tipično je barokno rješenje. Prijelazi sa zida na svod riješeni su konkavnim plohamama, tzv. *svodenim slavolucima*. Oni se prvi put na našem prostoru javljaju kod crkava tzv. četverolisnog tlocrta u drugoj četvrtini i oko sredine 18. stoljeća (Pokupsko, Trški Vrh, Donja Kupčina, itd.),⁴⁶ ali kontinuiraju i u prvu polovinu 19. stoljeća. Najistaknutiji primjer svodenog slavoluka iz toga vremena, istodoban sa zelinskim, nalazimo u župnoj crkvi Presvetog Trojstva u Krapinskim Toplicama (1829.–1832.)⁴⁷ gdje se javljaju dva duboka traveja češkog svoda, razdvojena poja-

snicom, a na prijelazu prema svetištu slavoluk koji svojom dubinom poprima veličinu polovine jednoga svodnog traveja (sl. 10). Slično ali veličinom skromnije rješenje ima i istoimena župna crkva u Kraljevcu na Sutli (dovršena 1836.),⁴⁸ kao i župna crkva sv. Petra u Prišlinu (1841.–1843.)⁴⁹ gdje se svodeni slavoluk javlja u lađi sa strane svetišta ali i sa strane pjevališta.

Element klasicizma koji uočavamo na zelinskoj crkvi, prozorske su osi na sakristiji, smještene u uleknutim poljima koji objedinjavaju prozore obje etaže te su polukružno zaključene pri vrhu. To je odraz raščlambe *Plattenstila* (tzv. *pločastog stila*) koji karakterizira segmentiranje plohe u istaknuta ili uleknuta polja, vrlo često kroz više etaža. *Plattenstil* se javlja u arhitekturi Zagreba i sjeverozapadne Hrvatske od kraja 18. pa do druge četvrtine 19. stoljeća, o čemu svjedoči

12. Sveti Ivan Zelina, zapadno pročelje crkve, prijedlog rekonstrukcije (izradili: P. Puhmajer, M. Čalušić, 2014.) / Sveti Ivan Zelina, west façade, reconstruction proposal (drawing by: P. Puhmajer, M. Čalušić, 2014)

nekoliko sačuvanih primjera, upravo s navedenim tipom raščlambe uleknutim osima.⁵⁰

No, na zelinskoj je crkvi posve osobita uporaba neogotičkog stila (sl. 11–12). Zapadno pročelje, kao i bočne prigradnje na sjevernoj i južnoj strani, bili su raščlanjeni širokim plitkim pilastrima, pri vrhu spojenima šiljasto-lučnim arkadama. Glavna je os na zapadnom pročelju bila nešto šira od dviju bočnih te zaključena dvostrukim zabatom izvedenim kao profilacija u žbuci, donji šiljasto-lučnog, a gornji trokutastog oblika. Raščlamba se nastavljala na zvoniku gdje su posljednje dvije etaže objedinjene tankim pilastrima velikog reda, smještenim oko uglova zvonika, a koji su također bili spojeni malim šiljastim lukovima. Jednaki se oblik ponavljao i na drugim dijelovima crkve što je još jedan argument u prilog tezi da je gradnja crkve bila obuhvaćena jedinstvenim projektom. Primjerice, oko uglova lađe, svetišta i sakristije, parovi pilastara spojeni su malenim šiljastim lukom na samom zaobljenom uglu. Šiljastih su zaključaka bile i niše sa skulpturama u donjem dijelu zapadnog pročelja, ornament iznad ulaza, kao i prozori gornjih etaža zvonika. I na kraju, zvonik je bio pokriven limenom piramidalnom kapom s četiri ugaone fijale, također izrazitim elementom istog, neogotičkog, stila.

Pojavu neogotike u Europi bilježimo još u 18. stoljeću, a u Hrvatskoj sporadično tek od početka 19. stoljeća, i to na investicijama zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca. Primjer bi bili prozori na kapeli dvorca Stubički Golubovec (oko 1800.)⁵¹ i dekorativna nadgrađa prozora paviljona nazvanog *Dijanina kupelj* u Stubičkim Toplicama (1811.), djelo graditelja Kristijana Heinricha Westeburga.⁵² Daljnje pojave neogotike, dvadesetih i tridesetih godina 19. stoljeća, uglavnom se odnose na pojedinačne oblikovne elemente, u okviru klasicističkih projekata,⁵³ a najvažniji je poticaj u tom smislu obnova unutrašnjosti zagrebačke katedrale koja, u doba biskupa Alagovića 1835., dobiva novi neogotički kor, a u idućem desetljeću i opremu svetišta u neogotičkom stilu.⁵⁴

Od sredine 19. stoljeća ti se oblici javljaju u okviru tzv. *Rundbogenstila* («stila okruglog luka») koji pretežno ima elemente neoromanike, poput nizova patuljastih arkada i tornjića uz vijence pročelja, premda ima i neogotičkih elemenata, poput piramidalne kape zvonika i ugaonih fijala. U stručnoj je literaturi *Rundbogenstil* na našem prostoru prepoznat na relativno velikom broju primjera,⁵⁵ a kao značajni protagonist toga stila ističe se zagrebački arhitekt Franjo Klein koji je, osim u Zagrebu, djelovao u sklopu Varaždinsko-đurđevačke pukovnije, odnosno u Bjelovaru i okolici pedesetih godina 19. stoljeća.⁵⁶ Ondje je, među ostalim, podigao i župnu crkvu u Molvama (1855.–1859.)⁵⁷ koja je, uz zagrebačku župnu crkvu sv. Petra u Vlaškoj ulici, obnovljena 1856. i 1857. prema projektu Mihovila Strohmayera (sl. 13),⁵⁸ najreprezentativniji naš primjer takvog stila u sakralnoj arhitekturi. Obje crkve imaju na zvoniku piramidalnu kapu i četiri ugaona tornjića (fijale), a kod Sv.

13. Zagreb, crkva sv. Petra u Vlaškoj ulici, vanjština na fotografiji iz druge polovine 19. stoljeća. (izvor: <http://www.zg-nadbiskupija.hr/nadbiskupija/zupe?zupeid=171>; 16. 6. 2015.) / Zagreb, Church of St. Peter's in Vlaška Street, exterior in the 19th century (source: <http://www.zgnadbiskupija.hr/nadbiskupija/zupe?zupeid=171>; 16 June 2015)

Petra u Vlaškoj zanimljiva je i pojava svodenih slavluka u unutrašnjosti koji potječu iz baroknog vremena. Također se javljaju slični, polukružno zaključeni prozori koji, na zelinskoj crkvi, imaju uleknutu profilaciju te jako polukružno zaobljenje, čime evociraju romanički luk, kao i istovjetna zaobljenja uleknutih osi na sakristiji (sl. 11). Treći i možda relevantniji primjer je ponovno župna crkva u Krapinskim Toplicama koja ima bočna pročelja s polukružnim *Rundbogen* prozorima obujmljenima kružnom profilacijom što poput vijenca teče pročeljem zahvaćajući njihove zaključke, dok se nad glavnim pročeljem uzdiže zvonik sa šiljasto-lučnom monoforom te neogotičkom kapom (sl. 14). Ta je crkva započeta 1829. godine te blagoslovljena 1832., no izvori navode da je zvonik dovršen 1855. godine.⁵⁹ Velik raspon godina ostavlja dvojbe oko primjene stilova i općenito prostornog rješenja koje je vrlo slično Zelini. Naime, ako je samo neogotički zvonik dovršen 1855., to znači da bi ostala pročelja mogla pripadati vremenu izgradnje od 1829. do 1832. godine, što ih svrstava u vrlo rani *Rundbogenstil*, raniji od Molvi i Sv. Petra u Vlaškoj, a istodoban s izgradnjom zelinske crkve. Dvotravejna lađa sa svodenim slavlukom kao odraz kasnobaroknih rješenja, uz korištenje

14. Krapinske Toplice, župna crkva Presvetog Trojstva, pročelje (foto: Z. Gustin, 2013.) / Krapinske Toplice, Church of the Holy Trinity, exterior (photo: Z. Gustin, 2013)

neostilova na pročeljima, upravo je osnovna karakteristika kako zelinske tako i topličke crkve.

Stil primijenjen na zelinskoj crkvi, s pilastrima i slijepim arkadama šiljastog oblika luka (sl. 12), može se okarakterizirati kao tzv. *Spitzbogenstil* (njem. doslovni prijevod: »stil šiljastog luka«) koji, za razliku od *Rundbogenstila*, zapravo označava čistu neogotiku.⁶⁰ Termin *Spitzbogenstil* javlja se u tekstovima europskih antikvara još u 18. stoljeću,⁶¹ a u prvoj polovini 19. stoljeća, u okviru stručnih polemika arhitekata i teoretičara arhitekture oko uporabe stilskih elemenata, prvi je put jasno i definiran.⁶² Prema D. Damjanoviću, pojam se odnosio gotovo isključivo za »građevine koje se koriste jednim oblikovnim jezikom, gotičkim (premda katkad s neoromaničkim ili orijentalnim elementima), a poslije

je zamijenjen pojmom rane, romantičarske neogotike.«⁶³ Pojava *Spitzbogenstila* na zelinskoj crkvi tridesetih godina rana je čak i u srednjoeuropskim razmjerima, a pogotovo u Hrvatskoj, ako izuzmemo sporadična javljanja već na samom početku stoljeća, u spomenutim investicijama biskupa Vrhovca. Izgradnja novog pjevališta zagrebačke katedrale 1835. za biskupa Alagovića svakako je mogla biti jedan od glavnih poticaja za širenje toga stila u okviru Zagrebačke biskupije. Valja imati na umu da su arhitekti koji grade za zagrebački Kaptol u to vrijeme školovani mahom u Beču te imaju izravan dodir sa suvremenim stilskim rješenjima koja prenose u našu sredinu,⁶⁴ a jednako tako utječu i na druge arhitekate.

Zelinska je crkva u samoj izvedbi relativno plošno rješenje pri čemu su svi arhitektonski elementi izvedeni isključivo u žbuci, a sama raščlamba pomalo nedosljedna i naivna. To se osobito vidi u nagomilavanju zabatnih profilacija (izvedenih kao jednostavni pravokutni profil), bifora kod kojih izostaju kapitelne i bazne trake, a o mrežistima da i ne govorimo, kao i neshvatljivi prekid pilasterske raščlambe u središnjoj osi zapadnog pročelja, te pomak prozora na južnom pročelju izvan osi. Uzevši rečeno u obzir, zelinska se crkva može okarakterizirati kao djelo domaćeg graditelja koji u svakom slučaju poseže za ambicioznim i vrlo suvremenim arhitektonskim konceptima, do tada posve neuobičajenim u našoj sredini. Slična, relativno napredna rješenja arhitekture, u investicijama zagrebačkog Kaptola tijekom prve polovine 19. stoljeća, a koja grade školovani arhitekti i graditelji mahom nastanjeni u Zagrebu, a osobito podatak da Kaptol daje sredstva za obnovu zelinske crkve 1844. godine, navode na pomisao da je projekt za Zelinu, nekoliko godina ranije, proistekao iz kruga arhitekata koji su radili za Kaptol.

* * *

Zaključimo s konstatacijom da je zelinska crkva, unatoč tomu što je inkorporirala stariju strukturu zvonika, nastala zapravo u jednom mahu, tridesetih godina 19. stoljeća. Projekt crkve istaknut je primjer pluralizma stilova, pri čemu je unutrašnjost oblikovana u duhu tradicionalnih baroknih rješenja, dok vanjština u manjoj mjeri ima elemente klasicizma, a znatno više elemente neogotike koje se u to doba, u njemačkim zemljama, naziva *Spitzbogenstil*. Istraživanja upućuju na to da je riječ o jednoj od najranijih takvih pojava u povijesti hrvatske arhitekture.

BILJEŠKE

1 Istraživanja su opisana u elaboratu: PETAR PUHMAJER, *Sveti Ivan Zelina. Župna crkva sv. Ivana Krstitelja. Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2014.

2 LELJA DOBRONIĆ, *Zelina i Moravče u srednjem vijeku*, u: Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini, (ur.) Ante Gulin, Zagreb, 2003., 7; MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL, *Najstarija povijesna svjedočanstva o Zelini*, u: Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini, (ur.) Ante Gulin, Zagreb, 2003., 23–24.

3 LELJA DOBRONIĆ (bilj. 2), 10–11; MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL (bilj. 2), 29; HRVOJE PETRIĆ, *Prilog poznavanju gospodarskih, društvenih i demografskih promjena u Zelini i okolici krajem 15. i u 16. stoljeću*, u: Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini, (ur.) Ante Gulin, Zagreb, 2003., 47.

4 HRVOJE PETRIĆ (bilj. 3), 48, 50.

5 LELJA DOBRONIĆ, *Po starom Moravču*, Zagreb 1979., 17–18.

6 Ibid., 18.

7 STANKA DOMIN, *Sakralna arhitektura na zelinskom području – vodič*, Kaj, 7–8 (1971.), 116.

8 Primjerice, zvonik uz crkvu sv. Brcka na Kalniku, crkvu sv. Jurja u Rakovcu kod Vrbovca, crkvu sv. Marije u Gornjoj Rijeci, crkvu sv. Mihajla u Miholcu, crkvu sv. Trojstva u Visokom. Detaljnije u: ZDENKO BALOG, *Potkalnička grupa crkva-utvrda*, Peristil, 46 (2003.), 13–28. U Slavoniji se ističu zvonici franjevačke crkve sv. Duha u Požezi te crkava u Slavskom Kobašu i Šaregradu. DIANA VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, Zagreb, 1986., 34.

9 LELJA DOBRONIĆ (bilj. 5), 14–15.

10 Iz vremena izgradnje zvonika potječe zasigurno kameni vijenac, vidljiv na sjevernom pročelju druge etaže zvonika, danas zaklonjen sjevernom prigradnjom, kao i kameni sokl sa skošenom okapnicom, vidljiv na južnom pročelju, koji je pak zaklonjen južnom prigradnjom. Neki istraživači navode kako je na zvoniku sačuvana gotička profilacija, vjerojatno misleći na taj sokl. VLADIMIRA TARTAGLIA KELEMEN, *O spomenicima Prigorja – izvještaj s puta*, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, 5 (1960.), 150; STANKA DOMIN (bilj. 7), 116; HRVOJE STRUKIĆ, *Arheološki nalazi i nalazišta Sv. Ivana Zeline kao dijela Prigorja*, u: Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini, (ur.) Ante Gulin, Zagreb, 2003., 220.

11 Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje: NAZ), Kanonske vizitacije župe Gornja Zelina (dalje: KV), god. 1704., protokol 130/I, str. 177–178, 180; god. 1706., prot. 130/I, str. 391, 395; god. 1708., prot. 131/II, str. 189, 193–194; god. 1709., prot. 131/II, str. 75–78; god. 1712., prot. 131/II, str. 183. Neke osnovne podatke o crkvi početkom 18. stoljeća donosi i Anđela Horvat. ANĐELA HORVAT, *In Monte Zelinensi. Pogled na Zelinu u 18. i početkom 19. stoljeća*, Kaj, 7–8 (1971.), 7–8.

12 NAZ, KV, god. 1733., prot. 134/XV, 13. Neki istraživači već ranije navode da je današnja crkva sagrađena 1720. godine, no bez navoda arhivskih izvora. Usp. STANKA DOMIN (bilj. 7), 116. Svakako je u to vrijeme bio veći građevinski zahvat.

13 NAZ, KV, god. 1718., prot. 131/II, 359.

14 NAZ, KV, god. 1720., prot. 132/III, 1, 2, 8.

15 Ista vizitacija, ali u opisu sakristije, navodi da se iznad lađe crkve nalazi još jedan kat koji služi kao spremište, no zasad ne možemo reći o čemu je točno riječ. Možda je riječ o kakvoj empori iznad sakristije.

16 NAZ, KV, god. 1738., prot. 133/IV, 313.

17 NAZ, KV, god. 1744., prot. 133/IV, 618 (i. e. 183).

18 Jedna kriptu u svetištu gdje se pokapaju donatori, druga u lađi tik uz svetište, namijenjenoj župnicima, i treća dalje u lađi, za puk. NAZ, KV, god. 1761., prot. 135/VI, 244–245 (i. e. 107–108). Početkom 18. stoljeća spominje se naime samo jedna kriptu u crkvi što znači da su druge dvije sagrađene u međuvremenu. Nije moguće sa sigurnošću reći potječe li

današnja dvobrodna kriptu ispod lađe crkve iz toga vremena ili iz doba izgradnje nove crkve u prvoj polovini 19. stoljeća. PETAR PUHMAJER (bilj. 1), 143.

19 Teško je reći na koji se dio današnjeg zvonika odnosi ovaj podatak – na čitavu etažu ili samo vijenac i kapu. Vjerojatno nije riječ o petoj etaži u kojoj su zazidani otvori lože za zvona, s obzirom na to da se na zazidanom otvoru nalazi slijepa bifora koja po svemu sudeći nastaje upravo tad, oko sredine 18. stoljeća. Možda se povišenje odnosi na predzadnju ili posljednje dvije etaže današnjeg zvonika, no, kako naša istraživanja pokazuju, ona, čini se, nastaju u jednom mahu. Vidi dalje u tekstu.

20 PETAR PUHMAJER (bilj. 1), 138.

21 Važno je naglasiti da navedeni žbukani slojevi kontinuiraju prema gornjim dijelovima zvonika, ali nije moguće reći točno do koje visine, jer izrazito uzak, visok i mračan unutrašnji prostor prigradnje čini gornje plohe zvonika nepristupačnima za istraživanje. PETAR PUHMAJER (bilj. 1), 140. Slična rješenja samostojećih zvonika, položenih ispred crkve, a koji imaju žbukane trake stilizirane rustike u donjoj zoni, te ugao kvadre i pilastre u gornjoj, nalazimo kod crkve sv. Ladislava u Pokupskom, crkve sv. Marije Magdalene u Donjoj Kupčini i crkve sv. Mihaela arkandela u Zrinskom Topolovcu.

22 Slijepa bifora nalazi se na zazidu lučnog otvora nekadašnje lože za zvona, što znači da je izvedena nakon zazidavanja toga otvora. Bifora je izvedena u cijelosti u žbuci, široka je 223 cm, te ima doprozornike s istaknutim kapitelima i klupčicom te dva polukružna zaključena »otvora«. Ti su »otvori« privedno zazidani, a na njihovim je plohama siva boja koja iluzionistički sugerira ostakljenje, dok su doprozornici i klupčice bojeni bijelo. Ispod klupčice nalazi se povijeni žbukani ornament, lambreken, visine 60 cm, a lijevo i desno od njega žbukane konzole s motivom kriljušti, koje vizualno podupiru klupčicu. S obzirom na to da je grebena-sta žbuka koja je prekrivala plohe bila izrazite debljine (4–5 cm), stupići bifore bili su uleknuti u odnosu na ostatak plohe. PETAR PUHMAJER (bilj. 1), 132, 134–135.

23 Godine 1731. vizitacije opisuju novi glavni oltar u crkvi i planirani popravak drugih oltara, a već 1735. nabavljeni su novi bočni oltari Uzašašća, sv. Barbare i sv. Kristofora, kao i jedno drveno Raspeće. Godine 1738. spominje se i oltar sv. Josipa u kapeli. NAZ, KV, god. 1731., prot. 133/IV, 1; god. 1735., prot. 133/IV, 215–217; god. 1738., prot. 133/IV, 313.

24 NAZ, KV, god. 1761., prot. 135/VI, 244–245 (i. e. 107–108).

25 Današnja propovjedaonica datira se u 1726. godinu i pripisuje zagrebačkom kiparu Klaudiju Kautzu. DORIS BARIČEVIĆ, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*, Zagreb, 2008., 127–129. Valja međutim naglasiti da vizitacija iz 1841. kaže da je propovjedaonica nabavljena dvije godine ranije (1839.), što znači da današnja propovjedaonica nije izvorno stajala u crkvi ili pak da je riječ o radu 19. stoljeća. Usp. NAZ, KV, god. 1841., prot. 140/XIb, 222 i prot. 142/XIII, 547.

26 Doris Baričević datira krstionicu oko 1770. godine. DORIS BARIČEVIĆ, *Barokno kiparstvo Sv. Ivana Zeline i okolice*, u: Sveti Ivan Zelina; osam stoljeća pisane povijesti i kulture, (ur.) Mladen Houška, Sveti Ivan Zelina, 2000., 61–68. Jedna se krstionica u crkvi spominje 1720. godine, no vjerojatno nije riječ o današnjoj jer današnja nosi izrazita obilježja rokokoa koji se u nas javlja tek oko sredine stoljeća. Još 1748. ista je krstionica u crkvi jer vizitator kaže da nema promjena u odnosu na prijašnje vizitacije, kao ni 1754. kada se navodi i da je smještena kod ulaza u kapelu sv. Josipa. Tek 1761. nalazimo važan podatak da je donji dio krstionice od kamena, a gornji građen u obliku ormarića, što je i danas slučaj. NAZ, KV, god. 1720., prot. 132/III, 3; god. 1748., prot. 133/IV, 671 (i. e. 76); god. 1754., prot. 135/VI, 28 (i. e. 2); god. 1761., prot. 135/VI, 244. (i. e. 108). Tako s oprezom možemo krstionicu datirati po prilici između 1754. i 1761. godine, što bi odgovaralo i njezinu stilskom oblikovanju i ornamentici.

27 *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Zagrebačka županija*, sv. I, (ur.), Mirko Valentić, Ivana Horbec, Ivana Jukić, Zagreb, 2009., 327–328.

28 MAKSIMILIJAN VRHOVAC, *Dnevnik. Diarium, sv. I (1801–1809)*, Zagreb, 1987., 39.

29 STJEPAN RAZUM, *Vjeroispovjedi i župničke prisege Zagrebačke nadbiskupije / Professiones fidei et iuramenta parochorum ecclesiae Zagrab-*

ensis, 1648.–1997., Zagreb, 2010., 260, 299; *Zagrabiense Calendarium ad annum communem Jes. Chr. MDCCCXXX*, Typis ac Sumptibus F. Suppan, case. Reg. privil. typographi et Bibliopoleae, Zagrabiae, 1830., 120.

30 NAZ, KV, god. 1841., prot. 140/XIb, 223.

31 NAZ, KV, god. 1841., prot. 140/XIb, 213 i prot. 142/XIII, 548.

32 »Quod tectum Ecclesiae imbricibus tegendum ea difficultas occurrit, quod muri fundamentales quantumcumque recentius per admiracionem, et respective submurationem firmiores redditi essent, vix tamen tecto imbricibus tegendo pares sufferendo ominentur, docente exemplo eo; quod primitus Ecclesia imbricibus tecta fuerit, et imbrices deponi debuerint.« NAZ, KV, god. 1841., prot. 140/XIb, 219.

33 NAZ, KV, god. 1841., prot. 140/XIb, 214 i prot. 142/XIII, 544.

34 NAZ, KV, god. 1841., prot. 140/XIb, 222 i prot. 142/XIII, 547.

35 NAZ, *Spomenica župe sv. Nikole u Donjoj Zelini od god. 1834. do 1955.*, Anno 1842. i NAZ, Kaptolski spisi 19. stoljeća, *Repertorium actorum v. capit. Zagrab. Ab. A. 1840-1850, A. Littera M-Z*, Acta anni 1842, Zelina.

36 »Zelina St. Ivan pro restauranda Ecclesia 1394 f. 9 x. ex fundo Diocesanano per Officium Diocesanum assignatur.« NAZ, Kaptolski spisi 19. stoljeća, *Repertorium actorum v. capit. Zagrab. Ab. A. 1840-1850, A. Littera M-Z*, Acta anni 1844, Zelina St. Ivan.

37 Katastarski nacrt prvi je put objavljen u: MIRELA SLUKAN ALTIĆ, *Kartografski izvori za povijest Sv. Ivana Zeline: urbani razvoj i izgradnja Sv. Ivana Zeline od 16. do početka 20. stoljeća*, u: Sveti Ivan Zelina: povijest i kultura, (ur.) Ante Gulini, HAZU, Zagreb – Grad Sveti Ivan Zelina, Sveti Ivan Zelina, 2010., 69–98.

38 PETAR PUHMAJER (bilj. 1), 129.

39 U prilog istodobnom nastanku lađe i bočnih prigradnji idu i sonde na konkavnom pilastru koji spaja lađu i južnu prigradnju. Oko pilastra nema tragova reški koje bi upućivale na naknadno prislanjanje prigradnje uz zid lađe. PETAR PUHMAJER (bilj. 1), 129.

40 Oblikovanje pročelja u to doba baca novo svjetlo i na niše sa skulpturama koje su se dosad datirale u 18. stoljeće. Kipovi sv. Dominika i sv. Ivana Nepomuka datiraju se u vrijeme između 1765. i 1770. godine i svrstavaju u »najbolje fasadne kipove kasnobaroknih karakteristika« u sjevernoj Hrvatskoj. DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 25), 397. No, s obzirom na to da se prvotno pročelje sastojalo samo od zvonika, bez bočnih prigradnji, kipovi su na današnje mjesto morali biti postavljeni u 19. stoljeću kada su dodane prigradnje i oblikovane niše za skulpture. Čak je i središnja niša koja se nalazi na samom zvoniku rezultat naknadnog izdublivanja zidne mase. To znači da ovi kipovi nisu izvorno bili namijenjeni za zelinsku crkvu ili pak da ne pripadaju 18. stoljeću.

41 Eventualna dilatacija u južnom zidu sakristije koja bi upućivala na naknadnu prigradnju zapadnog dijela, nije vidljiva u zoni sokla, na mjestu uklonjene žbuke, a i uobičajeno izostaje u spojevima zidova od kamena lomljenca. PETAR PUHMAJER (bilj. 1), 129.

42 Radovi su izvođeni u doba župnika Ivana Maletića, u organizaciji župnog odbora. Troškovnik, a vjerojatno i nacrt, izradio je *kraljevski inžinir* Marcel Kušević (Kussevich). Građevinske radove, poput ugradnji metalnih zatega u zvoniku te izvedbu novog krovišta, radio je poduzetnik Pietro (Petar) Madussi, a limarske radove, napose popravak limene kape i fijala zvonika, majstor A. Maruzzi, *Bau-Spengler und Wasserleitungs-Instalateur* iz Zagreba. Hrvatski državni arhiv, fond Podžupanija zagrebačka, kut. 8 (i.e. 9), Popravak crkve u Sv. Ivanu Zelini, PŽŽ OS, 1882, br. 14460, 1954/882; PETAR PUHMAJER (bilj. 1), 11–12.

43 Spomenimo i to da se istodobno, 1882.–1883., odvijala i gradnja novoga župnog dvora u Svetom Ivanu Zelini. PETAR PUHMAJER (bilj. 1), 12–13.

44 Na fotografijama s početka 20. stoljeća još se vidi izvorna raščlamba pročelja, ali pedesetih godina 20. stoljeća ona izostaje, što znači da je u međuvremenu došlo do veće obnove. PETAR PUHMAJER (bilj. 1), 13, 131.

45 Crkva je stradala o bombardiranju Zeline u Drugom svjetskom ratu, nakon čega je, pedesetih i šezdesetih godina, uslijedila statička sanacija crkve, u organizaciji Konzervatorskog zavoda u Zagrebu. Novi projekt statičke sanacije rađen je 2002. i 2003., prema kojemu su 2007. i 2008. godine izvedeni radovi. Više u: PETAR PUHMAJER (bilj. 1), 13–15.

46 O crkvama četverolisnog tlocrta vidi u: DUBRAVKA BOTICA, *Četverolisne crkve u srednjoj Europi. Problem tipologije sakralne arhitekture 18. stoljeća*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007.

47 Kao graditelj crkve spominje se Josip Lebevein iz Reitscha. DANIEL PREMERL, *Župna crkva Presvetog Trojstva (Krapine Toplice)*, u: Umjetnička topografija Hrvatske. Krapinsko-zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja, (ur.) Ivanka Reberski, Zagreb, 2008., 370.

48 DUBRAVKA BOTICA, *Župna crkva Presvetog Trojstva (Kraljevec na Sutli)*, u: Umjetnička topografija Hrvatske. Krapinsko-zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja, (ur.) Ivanka Reberski, Zagreb, 2008., 298–300.

49 Izvori navode da crkvu grade domaći majstori pod vodstvom talijanskog graditelja Benjamina dalla Marina. DUBRAVKA BOTICA, *Župna crkva sv. Petra (Prišlin)*, u: Umjetnička topografija Hrvatske. Krapinsko-zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja, (ur.) Ivanka Reberski, Zagreb, 2008., 230–232.

50 Uleknuta polja prozorskih osi nalazimo najranije na pročelju Banskih dvora u Zagrebu (1808.) gdje se još takva raščlamba ostvaruje lezenama, zatim na kući Vojnović u Radićevoj 23 s početka 19. stoljeća, Felbingerovim neizvedenim projektima grkokatoličke crkve u Križevcima (1817.) te dvorca u Jastrebarskom (1822.), kao i izvedenim djelima, kući Felbinger na Trgu bana Jelačića 15 u Zagrebu (1827.) i kući u Vlaškoj 40 (oko 1830.). VIKI JAKAŠA BORIĆ, *Arhitektura klasicizma i ranog historicizma u Zagrebu*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2015., 103–108.

51 MLADEN OBAD ŠČITAROCI, *Dvorac Golubovec u Donjoj Stubici*, Zagreb, 2008., 71–72.

52 Rane neogotičke oblike prepoznaje i Lelja Dobronić još 1971. godine. LELJA DOBRONIĆ, *Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba*, Zagreb, 1971., 32–33. Njima treba pridodati i pravoslavnu kapelu sv. Petke na Dobraj Vodi kod Vukovara, ako je vjerovati da je današnji oblik dobila od 1808. do 1811. Na njoj nalazimo vrlo slične, uske, šiljaste lukove povezane pilastrima u nizu, baš kao u Zelini. O kapeli: DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Arhitektura klasicizma, historicizma i secesije*, u: Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizacije, sv. II, katalog izložbe, Galerija Klovičevići dvori, Zagreb, 2009., 428.

53 VIKI JAKAŠA BORIĆ (bilj. 50), 135–144.

54 ANĐELA HORVAT, *Neogotički kolos-kipovi u Zagrebu 1847. i razmatranja o pojavi historicizma u Zagrebu*, u: Iz starog i novog Zagreba, II, Zagreb, 1960., 225–238. Prve pojave neogotičke bilježi i D. Damjanović u izlaganju: DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Neo-Gothic in Croatian Architecture of 19th and Early 20th Century*, u: New Directions in Gothic Revival Studies Worldwide, (ur.) T. Brittain-Catlin, University of Kent, Canterbury, 2012. (zbornik u tisku).

55 OLGA MARUŠEVSKI, *Franjo Klein, graditelj sredine 19. stoljeća*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 17 (1993.), 107–123; DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Nacrti Janka Nikole Grahora za preoblikovanje pročelja episkopalnog dvora u Plaškom*, Prostor, 26 (2003.), 119–120; DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Prvi projekt Karla Rösnera za katedralu u Đakovu iz 1854. godine*, Prostor, 33 (2007.), 2–25; DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Djelovanje arhitekta Franje Kleina u Varaždinsko-đurđevačkoj pukovnici (1851.–1859.)*, Prostor, 37 (2009.), 71; VIKI JAKAŠA BORIĆ (bilj. 50), 28–34, 134–144.

56 DRAGAN DAMJANOVIĆ (bilj. 55, 2009.), 71.

57 DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i sakralna baština župe Molve*, Zagreb, 2010., 49–51.

58 D. Damjanović ističe sličnosti kapa ovih zvonika s djelima berlinskih arhitekata koja navode na pretpostavku da su postojali katalozi projekata za sakralnu arhitekturu koje je izdavala pruska *Ober-Bau-Deputation*. DRAGAN DAMJANOVIĆ (bilj. 55, 2009.), 73–74.

59 DANIEL PREMERL (bilj. 47), 370.

60 Gotički je stil bio držan njemačkim nacionalnim stilom još od 18. stoljeća. Njegovo širenje potpomoglo je i izdavanje nekoliko časopisa koji su izlazili od četrdesetih godina 19. stoljeća, primjerice, *Kölner Dom-*

blatt za njemačko govorno područje koji izlazi od 1843. godine. GEORG GERMANN, *Gothic Revival in Europe and Britain: Sources, Influences and Ideas*, London, 1972., 151.

61 Ibid., 40.

62 Arhitekt i povjesničar arhitekture Heinrich Hübsch (1795.–1863.), suprotstavljajući se klasicizmu koji je protežirala struja arhitekta Lea von Klenzea, u svom djelu *In welchem Style sollen wir bauen?*, objavljenom 1828. godine, potiče korištenje srednjovjekovnih stilskih elemenata jer oni, prema njemu, proizlaze iz same konstrukcije građevine. HEINRICH HÜBSCH, *In welchem Style sollen wir bauen?*, Karlsruhe, 1828., 42; WOLFGANG HERRMANN, *Introduction*, u: *In What Style Should We Build? The German Debate on Architectural Style*, (ur.) Harry F. Mallgrave, Santa Monica, CA, 1992., 5. Termine *Spitzbogenstil* i *Rundbogenstil* stoga definira na osnovi luka kao osnovnoga konstruktivnog elementa. Iako je Hübschovo djelo u početku naišlo na kritike, ubrzo je bilo posve prihvaćeno, a četrdesetih i pedesetih godina 19. stoljeća njegove ideje nailaze na široku primjenu. WOLFGANG HERRMANN, 6, 8–9.

63 DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Đakovačka katedrala*, Zagreb, 2009., 54–55.

64 Tridesetih godina u Zagrebu djeluju neki istaknuti domaći i strani graditelji, primjerice Bartol Felbinger, Aleksandar Brdarić, Antun Stiedl, Ivan i Juraj Either, potom graditeljska obitelj Reymund i Franjo Schücht, koji dolaze izravno iz Beča. LELJA DOBRONIĆ (bilj. 52), 25–30, 39–44, 47–49, 60–119.

REFERENCES

- ZDENKO BALOG, *Potkalnička grupa crkva-utvrda*, Peristil, 46 (2003), 13–28.
- DORIS BARIČEVIĆ, *Barokno kiparstvo Sv. Ivana Zeline i okolice*, in: Sv. Ivan Zelina. Osam stoljeća pisane povijesti i kulture, (ed.) Mladen Houška, Sveti Ivan Zelina, 2000, 61–68.
- DORIS BARIČEVIĆ, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*, Zagreb, 2008.
- DUBRAVKA BOTICA, *Četverolisne crkve u srednjoj Europi. Problem tipologije sakralne arhitekture 18. stoljeća*, PhD Thesis, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007.
- DUBRAVKA BOTICA, *Župna crkva sv. Petra (Prišlin)*, in: Umjetnička topografija Hrvatske. Krapinsko-zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja, (ed.) Ivanka Reberski, Zagreb, 2008, 230–232.
- DUBRAVKA BOTICA, *Župna crkva Presvetog Trojstva (Kraljevec na Sutli)*, in: Umjetnička topografija Hrvatske. Krapinsko-zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja, (ed.) Ivanka Reberski, Zagreb, 2008, 298–300.
- DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Nacrti Janka Nikole Grahora za preoblikovanje pročelja episkopalnog dvora u Plaškom*, Prostor, 26 (2003), 117–123.
- DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Prvi projekt Karla Rösnera za katedralu u Đakovu iz 1854. godine*, Prostor, 33 (2007), 2–25.
- DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Đakovačka katedrala*, Zagreb, 2009.
- DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Djelovanje arhitekta Franje Kleina u Varaždinsko-đurđevačkoj pukovnici (1851.–1859.)*, Prostor, 37 (2009), 64–77.
- DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Arhitektura klasicizma, historicizma i secesije*, in: Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizacije, Vol. II, exhibition catalogue, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2009, 424–433.
- DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i sakralna baština župe Molve*, Zagreb, 2010.
- DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Neo-Gothic in Croatian Architecture of 19th and Early 20th Century*, in: *New Directions in Gothic Revival Studies Worldwide*, (ed.) T. Brittain-Catlin, University of Kent, Canterbury, 2012. (forthcoming).
- LELJA DOBRONIĆ, *Po starom Moravču*, Zagreb 1979.
- LELJA DOBRONIĆ, *Zelina i Moravče u srednjem vijeku*, in: Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini, (ed.) Ante Gulin, Zagreb, 2003, 7–21.
- STANKA DOMIN, *Sakralna arhitektura na zelinskom području – vodič*, Kaj, 7–8 (1971), 107–117.
- GEORG GERMANN, *Gothic Revival in Europe and Britain: Sources, Influences and Ideas*, London, 1972.
- WOLFGANG HERRMANN, *Introduction*, in: *In What Style Should We Build? The German Debate on Architectural Style*, (ed.) Harry F. Mallgrave, Santa Monica, CA, 1992, 1–60.
- ANĐELA HORVAT, *Neogotički kolos-kipovi u Zagrebu 1847. i razmatranja o pojavi historicizma u Zagrebu*, in: *Iz starog i novog Zagreba*, II, Zagreb, 1960, 225–238.
- ANĐELA HORVAT, *In Monte Zelinensi. Pogled na Zelinu u 18. i početkom 19. stoljeća*, Kaj, 7–8 (1971), 7–10.
- Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Zagrebačka županija*, Vol. I, (ed.), Mirko Valentić, Ivana Horbec, Ivana Jukić, Zagreb, 2009.
- HEINRICH HÜBSCH, *In welchem Style sollen wir bauen?*, Karlsruhe, 1828.
- VIKI JAKAŠA BORIĆ, *Arhitektura klasicizma i ranog historicizma u Zagrebu*, PhD Thesis, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2015.
- OLGA MARUŠEVSKI, *Franjo Klein, graditelj sredine 19. stoljeća*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 17 (1993), 107–123.
- MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL, *Najstarija povijesna svjedočanstva o Zelinu*, in: Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini, (ed.) Ante Gulin, Zagreb, 2003, 23–32.
- MLADEN OBAD ŠČITAROCI, *Dvorac Golubovec u Donjoj Stubici*, Zagreb, 2008.
- HRVOJE PETRIĆ, *Prilog poznavanju gospodarskih, društvenih i demografskih promjena u Zelinu i okolici krajem 15. i u 16. stoljeću*, in: Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini, (ed.) Ante Gulin, Zagreb, 2003, 45–57.
- DANIEL PREMERL, *Župna crkva Presvetog Trojstva (Krapine Toplice)*, in: Umjetnička topografija Hrvatske. Krapinsko-zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja, (ed.) Ivanka Reberski, Zagreb, 2008, 370.
- PETAR PUHMAJER, *Sveti Ivan Zelina. Župna crkva sv. Ivana Krstitelja. Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2014.
- STJEPAN RAZUM, *Vjeroispovjedi i župničke prisege Zagrebačke nadbiskupije / Professiones fidei et iuramenta parochorum ecclesiae Zagrabienensis, 1648.–1997.*, Zagreb, 2010.
- MIRELA SLUKAN ALTIĆ, *Kartografski izvori za povijest Sv. Ivana Zeline: urbani razvoj i izgradnja Sv. Ivana Zeline od 16. do početka 20. stoljeća*, in: Sveti Ivan Zelina: povijest i kultura, (ed.) Ante Gulin, HAZU, Zagreb – Grad Sveti Ivan Zelina, Sveti Ivan Zelina, 2010, 69–98.
- HRVOJE STRUKIĆ, *Arheološki nalazi i nalazišta Sv. Ivana Zeline kao dijela Prigorja*, in: Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini, (ed.) Ante Gulin, Zagreb, 2003, 211–224.
- VLADIMIRA TARTAGLIA KELEMEN, *O spomenicima Prigorja – izvještaj s puta*, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, 5 (1960), 148–153.
- MAKSIMILIJAN VRHOVAC, *Dnevnik. Diarium, sv. I (1801–1809)*, Zagreb, 1987.
- DIANA VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, Zagreb, 1986.
- Zagrabienense Calendarium ad annum communem Jes. Chr. MDCCCXXX*, Typis ac Sumptibus F. Suppan, case. Reg. privil. typographi et Bibliopolae, Zagrabiae, 1830.

ARCHIVAL SOURCES

Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje: NAZ), Kanonske vizitacije župe Gornja Zelina (dalje: KV), god. 1704., protokol 130/I, str. 177–178, 180; god. 1706., prot. 130/I, str. 391, 395; god. 1708., prot. 131/II, str. 189, 193–194; god. 1709., prot. 131/II, str. 75–78; god. 1712., prot. 131/II, str. 183; god. 1718., prot. 131/II, str. 359; god. 1720., prot. 132/III, str. 1–3, 8; god. 1731., prot. 133/IV, str. 1; god. 1733., prot. 134/XV, str. 13; god. 1735., prot. 133/IV, str. 215–217; god. 1738., prot. 133/IV, str. 313; god. 1744., prot. 133/IV, str. 618 (i. e. 183); god. 1748., prot. 133/IV, str. 671 (i. e. 76); god. 1754., prot. 135/VI, str. 28

(i. e. 2); god. 1761., prot. 135/VI, str. 244–245 (i. e. 107–108); god. 1841., prot. 140/XIb, str. 213–214, 219, 222–223 i prot. 142/XIII, str. 544, 547–548.

Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Kaptolski spisi 19. stoljeća, *Repertorium actorum v. capit. Zagrab. Ab. A. 1840-1850, A. Littera M-Z, Acta anni 1842 i Acta anni 1844, Zelina St. Ivan.*

Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, *Spomenica župe sv. Nikole u Donjoj Zelini od god. 1834. do 1955.* (bez datacije).

Hrvatski državni arhiv, fond Podžupanija zagrebačka, kutija 8 (i.e. 9), Popravak crkve u Sv. Ivanu Zelini, PŽŽ OS, 1882, br. 14460, 1954/882.

Summary

Petar Puhmajer

Parish Church of St. John the Baptist in Sveti Ivan Zelina: History and Construction in the Context of Style Pluralism in the First Half of the 19th Century

The paper discusses the construction history of the Church of St. John the Baptist in the town of Sveti Ivan Zelina. The church was initially erected in the medieval times, from which period dates its bell-tower. In the early modern period, the church has undergone multiple renovations, especially in the 18th century when it got a baroque outlook. Between 1828 and 1839, the church was demolished, and a new structure was erected on its place, with the exception of the bell-tower, which was preserved but upgraded to its current height. The project resulted in a completely new, mixed style design, composed of the late baroque, neo-classicist and neo-gothic elements. The interior, surmounted with sail vaults and the so-called vaulted arches in the nave, is a typical late-baroque space. The inlaid window axes on the sacristy façade represent a neo-classical feature, while the bell-tower and its side annexes were articulated with blind pointed arches, this being one of the earliest occurrences of the Gothic Revival style in the history of Croatian architecture. The design of the church is analyzed in the context of similar churches built in the north-western Croatia and, generally, in view of the stylistic tendencies in the first half of the 19th century.

Translation: Petar Puhmajer